

УДК 712.2(292.452)

Лукомська І. О.,
Національний університет «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРНИХ ЛАНДШАФТІВ ДОЛИН РІЧОК УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Проаналізовано візуальне значення природних та антропогенних компонентів краєвидів долин річок Українських Карпат та визначено особливості архітектурних ландшафтів цих територій.

Ключові слова: долина річки, краєвид, ландшафт, архітектурний ландшафт, естетичний вигляд.

Вступ. Впродовж століть в українських Карпатах формувались поселення в долинах річок. Причиною цього є зручність комунікації в гірському регіоні та використання водних ресурсів. В цій місцевості історично склались традиції в побуті, будівництві, архітектурі та плануванні території. В зв'язку зі стійкими темпами такого розвитку природні ландшафти не зазнавали значних змін, натомість набули ідентичних естетичних якостей. В теперішній час в наслідок швидкого розвитку науки, техніки, будівництва, зміни способу життя і господарювання людини, а також з набуттям актуальності туризму швидкими темпами почали розбудовуватись гірські території. Долинні ландшафти українських Карпат зазнають антропогенних змін не маючи в основі наукової бази, методології планування та розвитку таких територій.

Метою статті є визначення особливостей архітектурних краєвидів у долинах річок українських Карпат для того щоб в подальшому гармонізувати архітектурно-планувальну діяльність з природними прирічковими ландшафтами та екологією місцевості.

Основні визначення. Слово ландшафт походить від німецького *Landschaft* і означає «вигляд землі» або «вигляд місцевості». З точки зору фізичної географії ландшафт – це генетичний однорідний природно-територіальний комплекс, який характеризується відносною однорідністю рельєфу і компонентів, що його утворюють - породами, ґрунтами, клімату, вод, живих організмів та знаходиться під впливом людини. [1]

Природний ландшафт – ландшафт, що складається з природних компонентів, які взаємодіють, і формується під впливом природних процесів. Антропогенний ландшафт – ландшафт, що складається з природних та антропогенних компонентів і формується під впливом діяльності людини та природних процесів. [3]

За характером наслідків діяльності людини прийнято розрізняти ландшафти культурні та акультурні. Культурний – ландшафт, свідомо змінений людьми для задоволення їхніх потреб, який постійно підтримується в потрібному для них стані. Протилежністю культурному є акультурний ландшафт, який виникає в результаті нераціональної діяльності або несприятливих впливів інших ландшафтів. До акультурних відносяться ландшафти, які втратили здатність відтворення здорового середовища. Крайнім поняттям в цьому ряді виступають деградовані ландшафти, які взагалі втратили здатність виконувати будь-яку функцію. [4]

Архітектурний ландшафт – це ландшафт, який сформувався в процесі цілеспрямованої архітектурної, в тому числі містобудівельної, діяльності. Він трактується також як різновид антропогенного культурного ландшафту. Архітектурний ландшафт складають будівлі, споруди, природні компоненти. [4] В статті розглядаються архітектурні ландшафти долин карпатських річок.

В географічній енциклопедії України долина річки – це лінійно витягнута від’ємна форма рельєфу, утворена дією постійного водотоку. Основними елементами її є дно, що включає річище, заплаву і схили – терасовані або не терасовані. [5] В цій статті автор визначає досліджувані території, як долини річок з навколишніми низинними територіями, що обмежуються як природними, так і містобудівельними та нормативними чинниками.

Виклад матеріалу. Особливістю досліджуваних архітектурних ландшафтів Карпат є домінуюче природне середовище, в яке інтегрована традиційна архітектура. Ця особливість найяскравіше і найбільш наглядно проявляється в естетичному аспекті. Питання сприйняття, масштабу, стилю стають значущими завдяки зростаючій мобільності людей, збільшенню швидкості пересування, розвитку туризму і зростаючим потребам до естетичних якостей оточуючого середовища. [2]

В долині гір для глядача ландшафт не відкривається в цілісному вигляді, як наприклад з верховин, а в поле зору людини потрапляють фрагменти територій, архітектурні та містобудівельні елементи. Тобто краєвид досліджуваної зони формується під впливом природних і антропогенних компонентів ландшафту, які розташовані безпосередньо на досліджуваній території та на сусідніх. Ландшафти великого району неможливо охопити одним поглядом. Вони сприймаються в часі і в визначеній послідовності. Вигляд ландшафту в нашій уяві складається в результаті сумування в підсвідомості окремих вражень. В цьому проявляється різноманітність аспектів динамічного сприйняття, яке слід враховувати, розробляючи архітектурно-планувальну і ландшафтно-просторову організацію ТПК. [2]

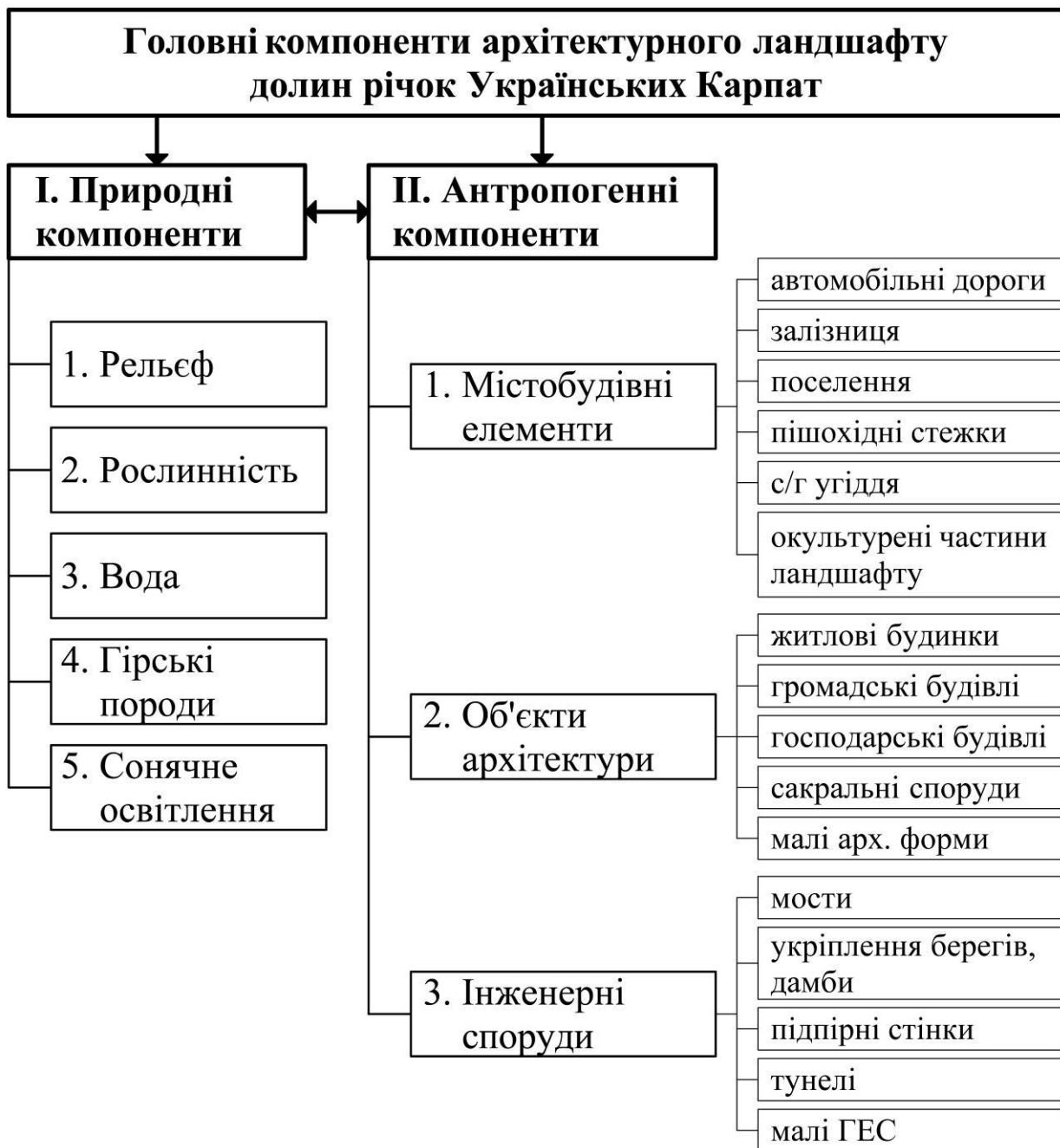

Рис.1. Структурна модель: Компоненти архітектурного ландшафту долин річок Українських Карпат

I. Природні компоненти. Карпати — середньовисотні гори, їхні витягнуті з північного заходу на південний схід паралельні гірські хребти мають асиметричну будову, пологі схили, зручні перевали. Загалом, гори Карпати утворені м'якими породами, а тому форми рельєфу переважно згладжені.

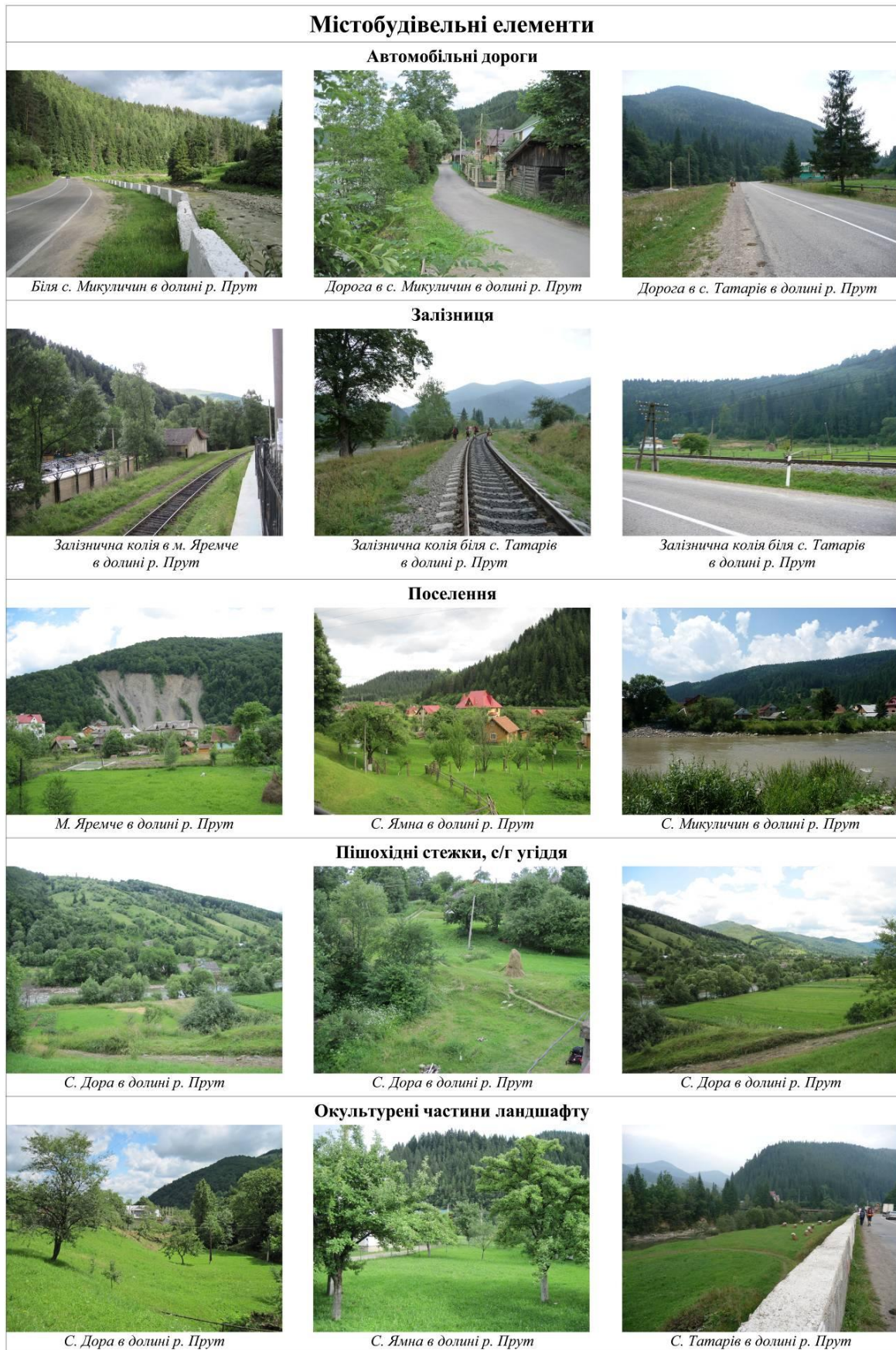

Рис. 2. Містобудівельні елементи архітектурного ландшафту долин річок Українських Карпат

В Українських Карпатах немає льодовиків і постійної снігової лінії, але взимку милує око засніжена панорама гірських краєвидів: казковий зимовий ліс, присипаний снігом. Бурхливі річки прорізують гірські хребти, утворюючи вузькі долини прориву, мальовничі ущелини, оточені густою зеленню лісів. [6]

I.1. Найбільш масштабним природним компонентом досліджуваного краєвиду є рельєф. Він піднімається високо вгору відносно глядача, тому природній ландшафт завжди присутній, як візуальний елемент архітектурного середовища, і в поле зору людини попадає велика кількість характерної для Карпат рослинності. Силуети гір в залежності від місцевості можуть бути стрімкішими і створювати відчуття обмеженого простору або більш пологими і нижчими, де в поле зору потрапляє більша частина неба.

I.2. Рослинність. В Українських Карпатах проявляється вертикальна поясність природних компонентів і ландшафтів. До 400—500 м. розвинутий передгірний пояс з дубово-грабовими лісами. Низькогірний пояс піднімається до 1000—1200 м. Тут ростуть високостовбурні букові, мішані буково-смерекові, ялиново-смерекові ліси. Середньогірний пояс досягає 1200—1500 м, тут переважають ялинові та ялиново-смерекові ліси. Вище, в субальпійському поясі (1500—1800 м.), ростуть чагарники з гірської сосни, чорної вільхи, ялівцю, схили вкриті гірськими луками. [6]

I.3. Вода. Річка не завжди потрапляє в поле зору глядача, проте вона є віссю і поєднуваним компонентом території. Візуально вона приваблює людей. Карпатські річки невеликі, в гарну погоду вода чиста і прозора, крізь яку просвічується каменисте дно.

I.4. Гірські породи. Велику роль в естетичному вигляді краєвиду відіграють гірські породи. Вони цікаво виступають на крутих схилах, утворюють береги і дно ріки з різних за величиною каменів, часто з порогами або водоспадами.

I.5. Сонячне освітлення. В сонячну погоду високі гори створюють часткову тінь на схилах, закриваючи собою промені. Це є причиною цікавої гри світла і тіні на схилах гір, які візуально впливають на вигляд долин.

Архітектурний ландшафт долин річок створюється за допомогою інтеграції в утворене природними компонентами гармонійне і довершене середовище Карпат архітектурних, містобудівних та інженерних компонентів.

II. *Антропогенні компоненти.* 1. Містобудівні елементи. Сухопутні шляхи сполучення залежно від їх зовнішніх ознак, прохідності, функціонального призначення і ролі можна поділити на дві групи: їздові дороги

і стежки. Традиційно дороги прокладали ґрунтові, кам'яні або мощені деревом. [8] В теперішній час в долині річки як правило проходить головна асфальтована дорога, що сполучає поселення між собою. Дорогам місцевого значення, що знаходяться на досліджуваній території притаманний різний тип мощення – ґрунтові, кам'яні, асфальтовані. Основною проблемою є їх експлуатаційний стан, який негативно відбивається на естетиці краєвидів долинного простору.

Пішохідні стежки невід'ємний елемент гірського краєвиду. Пішо-кінні шляхи і пастуші дороги для вигону худоби з огорожею і без неї урізноманітнюють краєвиди річкових долин та проглядаються з низин на ландшафтах вищого рівня.

Залізничні дороги найчастіше також пролягають в долині річки через найлегшу доступність. Переважно для них зроблені ґрунтові насипи. У місцях, де долина є надто вузькою залізниця може проходити через тунелі, кам'яні заїзди в які, мальовничо вписані у зелені схили гір. В залежності від конструкції, оздоблення і архітектурного вирішення такі заїзди можуть бути привабливими та цікавими елементами краєвиду долинного простору Карпат.

Поселення є найбільш масштабним містобудівним компонентом гірського архітектурного ландшафту, основна частина якого, як правило розташована в долині річки. Через специфічні природні умови карпатські поселення мають нерегулярну забудову без чітко виділеного композиційного центру. В долинному просторі біля ріки щільність забудови залежить від природних чинників і віддаленості від географічного центру поселення. Забудова в цій місцевості не є щільною, її складають житлові одно- та двоповерхові індивідуальні будинки з присадибними ділянками, на яких розміщуються також господарські будівлі. Крім житлових в поселеннях є невелика кількість громадських будинків і церква. Сільськогосподарські угіддя та інші окультурені частини ландшафту можуть як входити в територію поселення, так і межувати з ним. Ці ділянки хоч утворені природними компонентами, проте впорядковані людиною, тому створюють відчуття антропогенного середовища.

Повністю охопити зором поселення можливо лише з верховин, а з долини для глядача відкриваються тільки його частини та окремі елементи – об'єкти архітектури.

II.2. Об'єкти архітектури. Архітектурний ландшафт долинного простору річок карпатських сіл творять житлові, громадські і господарські будинки та споруди, малі архітектурні форми. Традиційно будинки є малоповерхові з великим кутом нахилу даху і невеликими вікнами, що візуально повторює

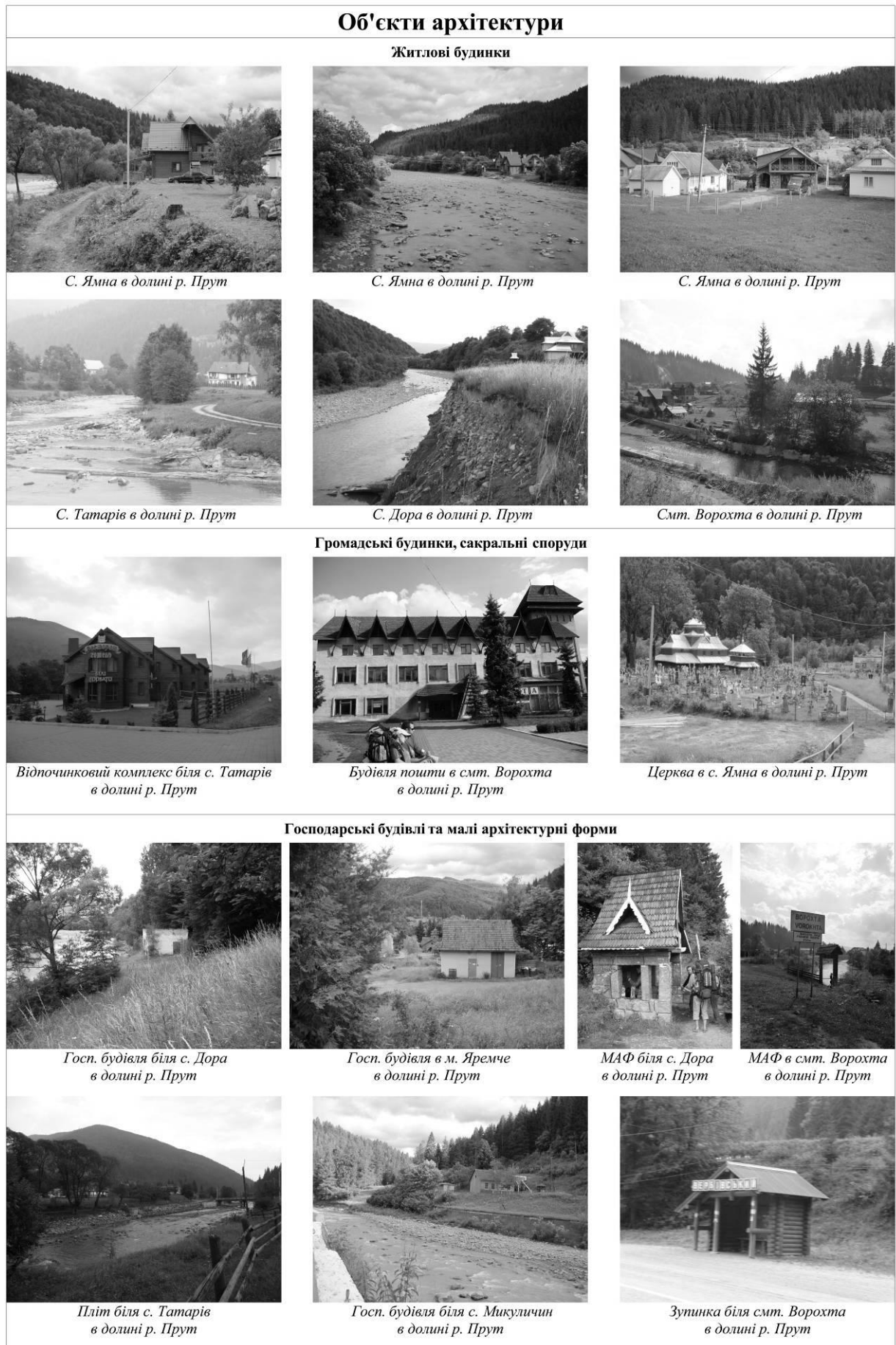

Рис. 3. Архітектурні об'єкти в краєвидах долин річок Українських Карпат

форму гір і органічно вписується в природу, створюючи особливе архітектурне середовище. Близькість споруд до ріки залежить також від природних чинників, переважно будинки розташовуються на відстані, проте є місця, де вони знаходяться в безпосередній близькості до води.

Актуальною проблемою ландшафтів карпатських сіл є дисгармонійна забудова, яка перевищує традиційну поверховість і не зберігає елементи традиційного архітектурного стилю. Біля надто високих споруд втрачається відчуття панівного впливу природних компонентів на місцеве архітектурне середовище. Використання штучних оздоблювальних матеріалів чи надто яскравої кольорової гами спотворює образ дезінтегрованого середовища. Тим самим псується особливість естетичного вигляду місцевості.

Господарські будівлі, малі архітектурні форми, паркани – все це наповнює краєвид. Для естетичного вигляду важливо бачити у них місцевий стиль та будівельні, оздоблювальні матеріали.

П.3. Інженерні споруди. Інженерними спорудами, компонентами архітектурного ландшафту, є мости, тунелі, укріплення берегів, підпірні стінки, дамби та малі ГЕС (давніше будували водяні млини).

Мости в Карпатах різноманітні. Найпримітивнішими за конструкцією є пішохідні кладки, які традиційно здавна споруджували в Карпатах. Їх ставили на ровах, потоках, малих і великих ріках. Примітивну кладку утворювали кілька розставлених на мілкому місці потоку кам'яних плит. Але традиційно кладки робили з дерев'яних колод або дощок, які перекидалися з одного берега на інший. Від того чи кладка розташовувалась в населеному пункті чи на території з мало інтенсивним рухом залежав її естетичний вигляд, рівень озлобленості і наявність перил. В залежності від величини річки і складності рельєфу берегів для деяких кладок невід'ємним компонентом були опори. Під час спорудження такої «лавки» обов'язково враховувався максимальний рівень води в ріці. На повноводних і широких ріках Українських Карпат характерними є підвісні пішохідні кладки. Їх основу становлять високі, масивні берегові опори-фундаменти, які споруджували з дерева, каміння, бетону тощо. [8, ст. 39-43]

Дерев'яні кладки через потоки і річки дуже гармонійно вписуються в природний карпатський ландшафт, так як виконані в основному з дерева – місцевого природного матеріалу і мають делікатну форму.

Пішохідні містки і проїзні мости, порівняно з кладками, мають складнішу конструкцію і відіграють в системі сухопутного зв'язку населення Українських Карпат значно важливішу функціональну роль. Традиційно здавна

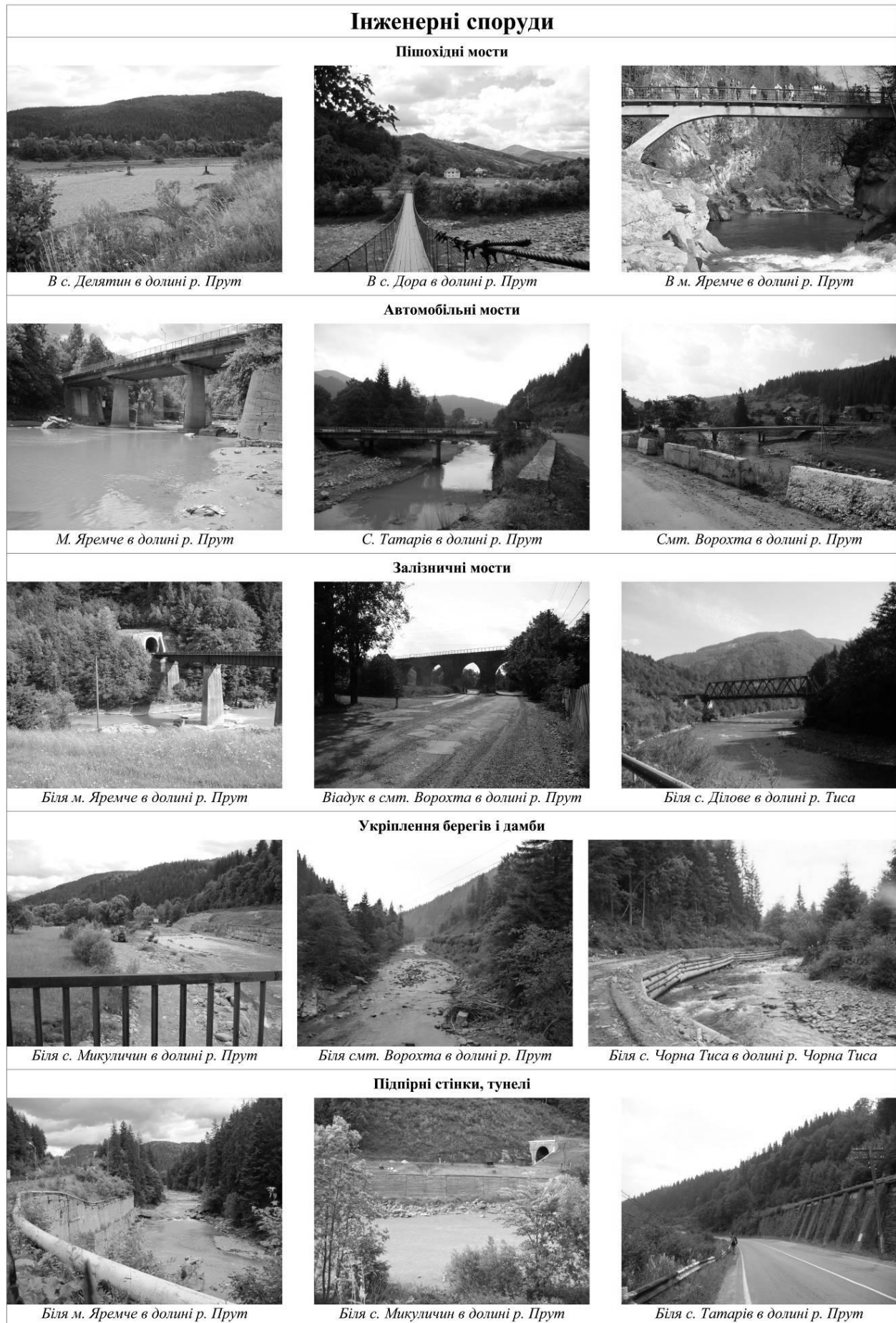

Рис. 4. Інженерні споруди в краєвидах долин річок Українських Карпат

їх будували з дерева, а з 80-х років XIX ст. на державних дорогах почали споруджувати мости з каміння і металу. [8, ст. 43] Більшість автентичних дерев'яних мостів не збереглося на теперішній час. Сьогодні на Карпатських ріках для автотранспорту найчастіше зустрічаються залізобетонні мости, з проїжджою і пішохідними частинами з металевими перилами. Вони переважно негативно впливають на образ краєвиду, тому що більшість з них знаходяться в незадовільному естетичному стані. Залізничні мости виконані переважно з металу, але так само, як і автомобільні вони своїм естетичним виглядом можуть негативно впливати на вигляд ландшафту. Дуже гарний краєвид створює вписаний у ландшафт кам'яний віадук у Ворохті.

Через складний рельєф характерним для краєвиду Карпат є використання підпірних стінок. Переважно вони споруджуються біля доріг і є різними за своїми естетичними якостями. Гармонійно з природними елементами виглядають підпірні стінки з каменю, так як це місцевий природний елемент. На відміну від кам'яних бетонні елементи можуть вносити дисгармонію, особливо, коли перебувають в занедбаному стані.

Цікавого своєрідного вигляду краєвиду надають дамби та берегові укріплення рік. Зараз найчастіше їх роблять з природного каміння, стягнутого металевою сіткою у правильні прямокутні форми, розміщені східцями вздовж берега. Такий вигляд є близьким до природного, оскільки береги гірської карпатської річки є каменистими, але водночас він створює відчуття впорядкованості ландшафту людиною. Рідко можна побачити на берегах карпатських рік дерев'яні дамби.

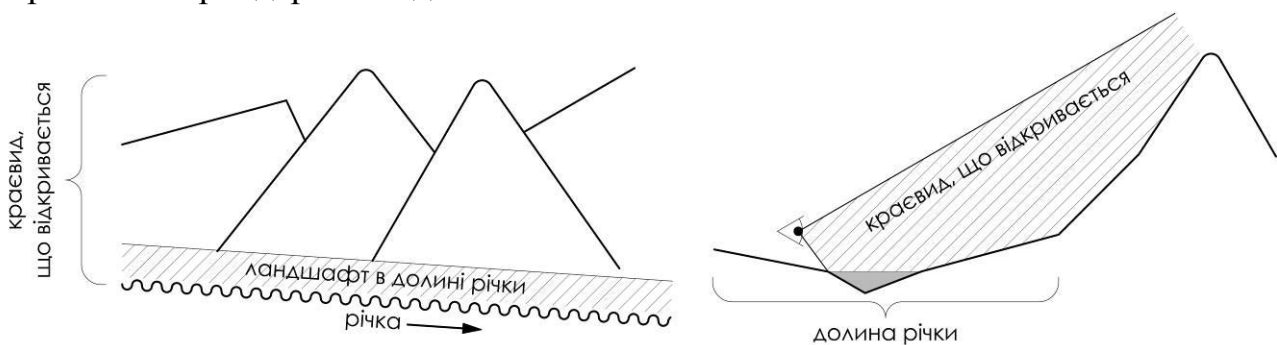

Рис. 5. Сприйняття краєвиду глядачем з долини річки

Висновки. Особливістю архітектурних ландшафтів поселень у долинах річок Українських Карпат є домінуюче масштабне природне середовище, в яке без чіткої композиції інтегровані антропогенні елементи. Краєвид для спостерігача створюють досліджувані території разом з вище розташованими ландшафтами.

З долини річки для глядача не відкривається цілісна картина долинного ландшафту, тому значний вплив на сприйняття середовища мають містобудівельні елементи, архітектурні та інженерні споруди, які за час діяльності місцевого населення набули специфічних ідентичних якостей.

Якості цих елементів вміло підпорядковані архітектурі ландшафту. Здавна склались традиційні стилі в будівництві, в яких відбувається органічна єдність природи і архітектури через масштаби, форми і матеріали. Нажаль на території долин річок Карпат можна побачити багато випадків сучасної дисгармонійної забудови. Тому важливо дотримуватись місцевих традицій в проектуванні і спорудженні елементів архітектурного ландшафту, щоб зберегти його красу і цілісність.

Псують естетичну ідентичність долинного ландшафту надто масштабні споруди, які візуально стають домінуючими над рельєфом. Для карпатських краєвидів «чужим» і дисгармонійним є використання яскравих кольорів і штучних сучасних оздоблювальних матеріалів, натомість добрим є використання природних. Найбільш ходовими традиційним будівельними і оздоблювальними матеріалами є дерево. Оздоблення з природного каменю також дуже органічно вписуються в ландшафт, так як дно і береги гірських річок каменисті, а схили гір часто утворені гірськими породами.

Література:

1. Чупахин В.М. Основы ландшафтоведения. – М.: Агропромиздат, 1987. – 168с.
2. Сычева А.В. Архитектурно-ландшафтная среда. – Минск: Вышэйшая школа, 1982.
3. ГОСТ 17.01 – 86. Охрана природы. Ландшафты. Термины и определения.
4. Сычева А.В. Ландшафтная архитектура. – М.: ООО «Издательский дом «ОНИКС 21 век», 2004. – 87с.
5. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. – К.: Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1989. – Т. 1 – 416с.
6. Олійник Я.Б., Шищенко П.Г., Степаненко А.В., Масляк П.О. Географія: Навч. посіб. для старшокласників та абітурієнтів. Відповіді на всі питання нової програми. — 5-те вид., перероб. і доп. — К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. - 455 с.
7. Сілецький Р. Сільське поселення та садиба в Українських Карпатах ХІХ – поч. ХХст. – Київ: Наукова думка, 1994.

8. Глушко М.С. Шляхи сполучення і транспортні засоби в Українських Карпатах другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. – Київ: Наукова думка, 1993.

Анотация

В статье проанализированы визуальное значение природных и антропогенных компонентов пейзажей долин рек Украинских Карпат и определены особенности архитектурных ландшафтов этих территорий.

Summary

The paper analyzes the visual importance of natural and anthropogenic landscape components of the river valleys of Ukrainian Carpathians and defines peculiarities of architectural landscapes of these areas.